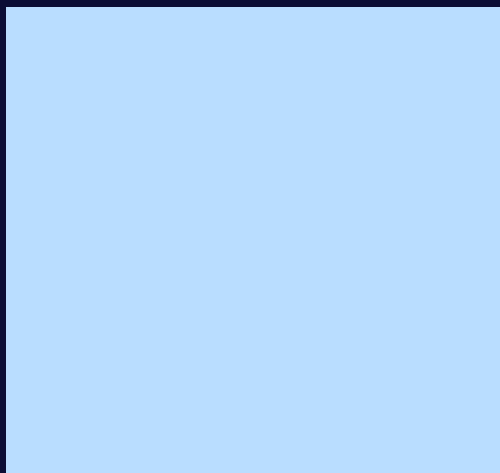
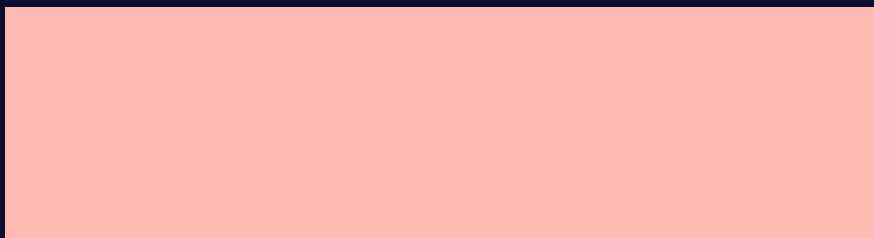

לנצח יחד – עם ארבע מערכות חינוך נפרדות

הצצה לתמונת השבר והפערים החברתיים בישראל

מחקר וניתוח נתונים: עידו לויטה, עמיחי דנינו וד"ר מיכל טביביאן-מזרחי.

עריכה: מעין חג'אג'י-כחלון ושחר לוטן.

כתיבה (לפי סדר הא"ב): יעל אדלשטיין, מעין חג'אג'י-כחלון, ד"ר מיכל טביביאן-מזרחי, שחר לוטן, ד"ר אריאל לוי, אלי מורנגשטרן, ד"ר ניר מיכאלי וגלעד רובינשטיין.

המסמך הוא תוצר עבודה משותפת של מרכז מנור מבית יזמת המאה והמועצה לחינוך ממלכתי-עברי.

מרכז מנור הוא ארגון מחקר, מדיניות ומעשה, מבית יזמת המאה, הפועל להגברת לכידות חברתית ואפקטיביות ממשלית. מנור עוסק בפיתוח תפיסות, רעיונות ותכניות מדיניות מבוססות חשיבת מרכז, וחותר לפעולה והשפעה בזירות הממשל, החברה האזרחית, התקשורת והמשפט.
להרחבה ראו www.manor.org.il

המועצה לחינוך ממלכתי-עברי מהווה בית תפישתי וערכי עבור החינוך הממלכתי-עברי – זרם החינוך הגדול בישראל, ובו חילוניים ומסורתיים, מהפריפריה ומהמרכז, מימין ומשמאל. המועצה פועלת למען צרכי תלמידי ותלמידות הזרם באמצעות ליווי ופיתוח פדגוגי, גיבוי הצוותים החינוכיים וייצוג הולם של הזרם מול הממשלה, תוך שותפות עם הרשויות המקומיות ושאר זרמי החינוך.
להרחבה ראו www.mamlachti.org.il

המסמך מנוסח בלשון זכר בהתאם למקורות מהם התקבלו הנתונים, אך פונה ומייצג את שני המינים כאחד.

ספטמבר 2024, אלול תשפ"ד

תוכן עניינים

7-8	מבוא
9-17	ארבע מי יודע? כך עוצבו מערכות חינוך נפרדות בישראל
18-23	בראי הנתונים: ייחודיות זרם החינוך הממלכתי-עברי
24-27	גם אחרי י"ב: פערים זרמיים במסגרות חינוך מעצבות זהות
28-33	מורות בישראל: לא רק "איי", צריך גם "למה"
34-41	שחיקת החינוך הציבורי: המדיניות הלא מוצהרת של ישראל
41-47	החינוך בישראל – ההשקעה גדלה, הפערים מתרחבים
48-50	הערות שוליים

נתונים רבים מוכיחים כי מערכת החינוך בישראל מפוצלת ולא שוויונית, דבר שפוגע באיכותה, ביכולתה להשיג את מטרותיה ולא פחות מכך פוגע בבניינה הערכי, בלכידות ובחוסן של החברה בישראל.

התמורות שעוברות על החברה הישראלית בשנים האחרונות נוגעות בעצבים החשופים שלנו כקבוצה וכיחידים. כל קבוצה מרגישה שהערכים שיקרים לה יותר מכל, אלה שמהווים עבורה את הלב והמהות של החברה בישראל, מצויים בסכנה. לצידם גם הלכידות שלנו כחברה נסדקת בסדקים ארוכים. לא נעסוק בשאלה מי צודק ואיזה ערך משמעותי יותר או פחות, אלא בשאלה העמוקה והבסיסית יותר –

למה החברה שלנו בנויה קבוצות קבוצות, שבטים-שבטים? ומדוע פערי הזהות והערכים ביניהן כל כך משמעותיים? התשובה הקצרה לכך, היא מבנה מערכת החינוך. ובאופן מדויק יותר, ארבע מערכות החינוך בישראל.

במערכת החינוך מתחנכים כל ילדה וילד בישראל, והיא מרכיבה חלקים גדולים ומשמעותיים באישיותם, אמונותיהם, ערכיהם ותפישתם העצמית בתוך החברה, כאזרחים וכאנשים וכקהילות. כדי להבין את הסיפור של מערכת החינוך, החלטנו לחקור את הנתונים הגלויים אודות מערכת החינוך הישראלית, ולהציגם בשישה מאמרים קצרים שמספרים את הסיפור של החינוך בישראל, ובעיקר את התשתית למבנה החברתי שלנו.

המעוניינים להכיר את מכלול הנתונים ולהעמיק בהם, מוזמנים לצלול לתשתית הידע שלנו שפותחה על ידי עידו לויטה ועמיחי דנינו, ומופיעה באתר מרכז מנור. תשתית זו כוללת מגוון נתונים נוספים המשקפים את הטענות המובאות כאן בדבר לכידות, ציבוריות וממלכתיות במערכות החינוך בישראל.

ששת המאמרים נכתבו באוגוסט 2024, בזמן שבצפון ובדרום הארץ הלימודים אינם מתקיימים כסדרם מפרוץ המלחמה, תלמידות ותלמידים רבים מפונים מביתם, ואופן פתיחת שנת הלימודים הקרובה, תשפ"ה, איננו ברור. מענה דחוף ומידיי למצבה של מערכת החינוך במהלך מלחמה הוא

קריטי, ומהווה הלחם והחמאה של מענה חינוכי בסיסי. עם זאת, מטבע הדברים קצב השינוי במצב מערכות החינוך ברשויות המקומיות בצפון ובדרום גבוה, והנתונים הרלוונטיים משתנים ומתעדכנים באופן תדיר ואינם משקפים תמונה בהירה ומלאה. לכן בחרנו להתמקד ולהעמיק באתגרי העומק של מערכת החינוך שמלווים אותה עשרות שנים, בעיתות חירום ובשגרה, וככל הנראה בהיעדר שינוי מדיניות והחלטות אמיצות, ימשיכו להעיב עליה גם לאחר סיום המלחמה. מענה לאתגרים אלה, יוכל לשפר את מערכת החינוך מן המסד ועד לטפחות, להיטיב עם תלמידות ותלמידי ישראל שנים ארוכות, ולחזק את לכידות החברה הישראלית.

ארבע מי יודע? // 2

כך עוצבו מערכות חינוך נפרדות בישראל

ד"ר מיכל טביביאן-מזרחי | ראש מרכז מנור

טוענים שמערכת החינוך בישראל לא מספיק איכותית או אפקטיבית. מרבית האנשים שיקראו את המשפט הזה יתמקדו בסייפא שלו, יתווכחו או יוסיפו תארים למערכת החינוך. אבל חשוב לעסוק דווקא בטענה הראשונה המופיעה בו ולערער עליה, כי בניגוד לדיבור השגור לא ניתן לדבר על מערכת חינוך אחת בישראל. האמת שמעולם לא היתה כזו.

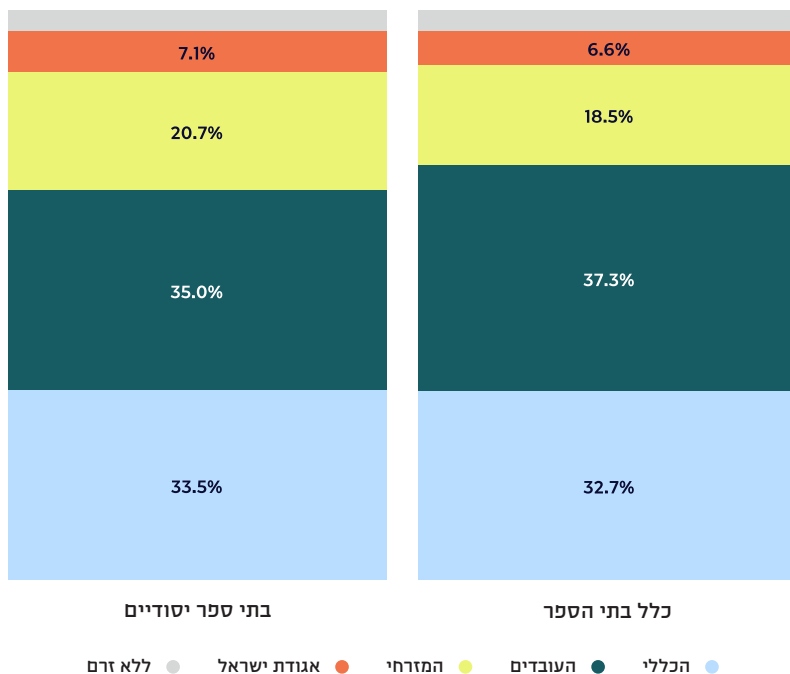
מתקופת היישוב ואחר כך עם הקמת המדינה היתה נהוגה שיטת הזרמים – חלוקה של מוסדות החינוך לארבעה זרמים אידאולוגיים מפלגתיים: הזרם הכללי, זרם העובדים, המזרחי ואגודת ישראל. התנועות הפוליטיות ראו בחינוך את המפתח לדמותה העתידית של המדינה, ואת הכלי להבטיח את גודלן ומידת השפעתן, ולפיכך הרישום למוסדות החינוך הפך לזירה של מאבקים פוליטיים אלימים.

המאבק הפוליטי סביב מוסדות החינוך הוביל את בן-גוריון להחלטה על חקיקת חוק חינוך ממלכתי, התש"ג-1953 שקבע שהחינוך ינתן על ידי המדינה וללא זיקה לגוף מפלגתי. אלא שגם בחוק זה, אין מערכת חינוך ממלכתית אחת אלא שתיים (הפעם קראו לזה סוגי פיקוח, ולא זרמים): חינוך ממלכתי (עברי וערבי), וחינוך ממלכתי דתי (חמ"ד). החינוך החרדי שכמובן היה קיים (ומשלים את ארבע המערכות שנדבר בהם) לא הוזכר בחוק, כיוון שהוא לא חלק מהחינוך הממלכתי-ציבורי. החוק לא רק מפריד לסוגי פיקוח, אלא באופן ייחודי מעניק לחמ"ד סמכויות ניהול, פיקוח, קביעת תוכנית לימודים ועוד שאינן ניתנות לפיקוח הממלכתי.

את שיעור ומספר התלמידים כפי שהיו בעת חקיקת חוק חינוך ממלכתי וכפי שהם היום ניתן לראות בתרשים מטה. מה שיקרה בפועל ניבאה ח"כ דאז אסתר רזיאל נאור מתנועת החירות: "גם אם כביכול הזרמים מוצאים החוצה בעד הדלת, הם יכנסו מחדש מבעד לחלונות", אבל הוא

אינו מספיק כדי להוכיח שאכן מדובר בארבע מערכות נפרדות לחלוטין: ממלכת-עברי, ממלכת-ערבי, ממלכת-דתי וחרדי. לשם כך צריך לצלול לנתונים ולהיווכח כי הן מתוקצבות, מובנות, מנוהלות ומפוקחות באופן שונה ונבדל.

התפלגות התלמידים בחינוך העברי, לפי זרמי היישוב העברי (תשי"א – 1951)

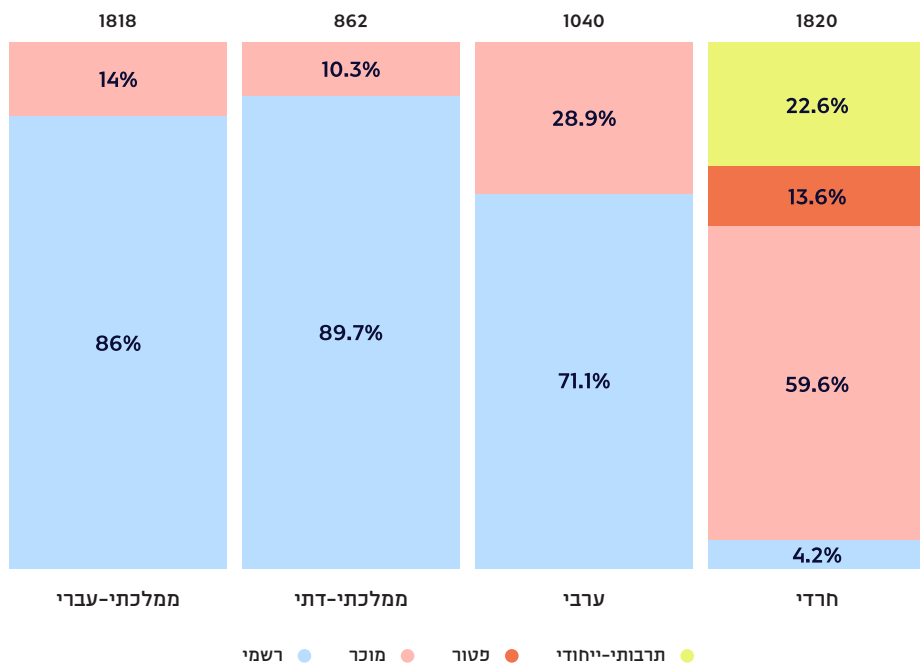
מקור: "מערכת החינוך בישראל תשי"א לפי הזרם (באחוזים)", המחלקה לחקר הישגי החינוך (1951). התקבל במייל מארכיון המדינה (תיק ג-9 / 850)

מבחינה משפטית

1

בעוד מרבית מוסדות החינוך בממלכת-עברי (86%), בממלכת-דתי (89.7%) ובממלכת-ערבי (71.1%) הם רשמיים – כלומר בפיקוח מלא של המדינה ובמחויבות מלאה לתוכנית הלימודים, כ-96% ממוסדות החינוך החרדיים הם פרטיים (פטור) או חצי פרטיים (מוכר שאינו רשמי).

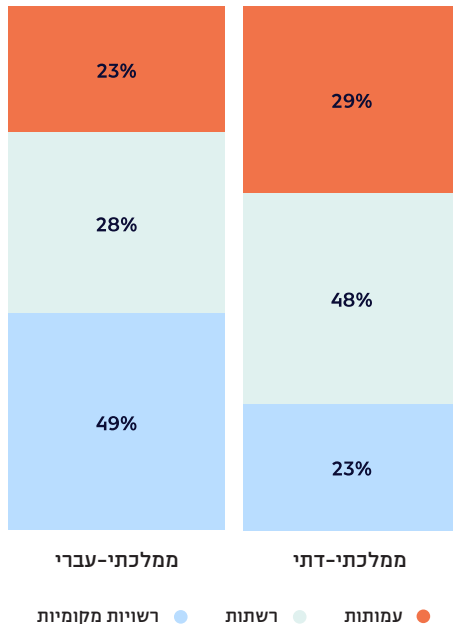
מספר מוסדות חינוך, ללא מעונות יום וגני ילדים, לפי מעמד משפטי ולפי זרמים (תשפ"ד)

מקור: נתוני "במבט רחב" לשנה "ל תשפ"ד

בעוד 49% מהתיכונים בחינוך הממלכתי-עברי הם בבעלות הרשויות המקומיות שהן זרועה הארוכה של המדינה, 77% מהתיכונים בחינוך הממלכתי-דתי בבעלות רשתות חינוך או עמותות – גופים אידיאולוגיים עצמאיים שמקבלים מימון מהמדינה ומעניקים שירותי חינוך. מוסדות החינוך בחינוך החרדי, מצויים ב-96% בבעלות של עמותות או של רשתות חינוך המזוהות עם המפלגות החרדיות הגדולות – בני יוסף שמזוהה עם ש"ס והחינוך העצמאי שמזוהה עם אגודת ישראל ודגל התורה.

שיעור בתי הספר התיכוניים, לפי סוגי הבעלות ולפי זרמים (2020)

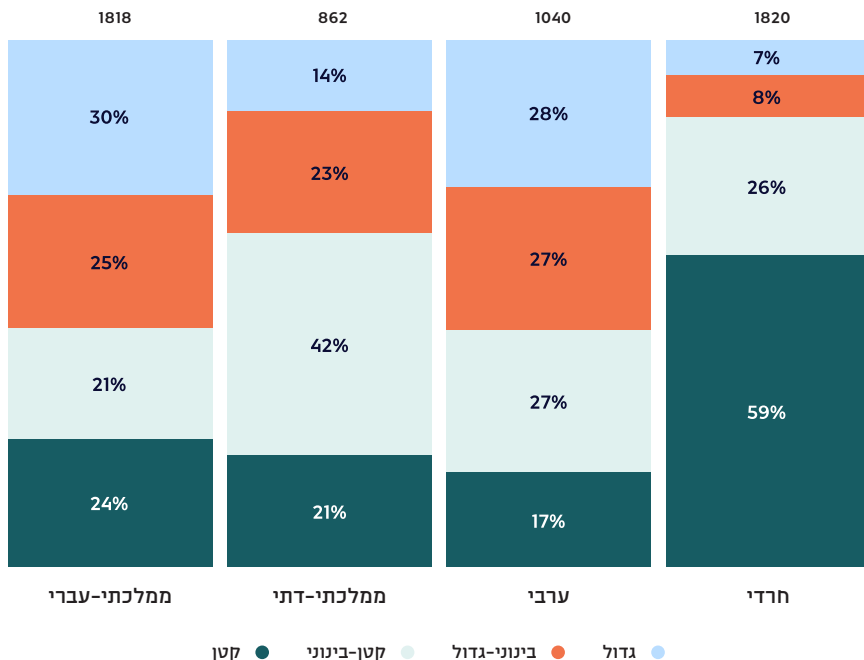
מקור: "החברה הדתית-לאומית בנתונים: חלק ב: החינוך הממלכתי-דתי". אריאל פינקלשטיין, ינואר 2021.

מבחינה מבנית

3

נוכל לראות הבדלים משמעותיים בגודל בתי הספר והכיתות. חלק מהמאפיינים המבניים הללו יכולים להיות מוסברים ע"י מאפייני האוכלוסיה, אופי ומקום המגורים, אולם חלק מההסברים נעוצים במאפייני הרגולציה והפיקוח הלא שוויוניים. כך למשל נראה יותר בתי ספר קטנים (עד 180 תלמידים) או בגודל קטן-בינוני (360-181 תלמידים) בבתי הספר החרדיים (85%) ובממלכת-דתי (63%). ואילו בתי ספר בינוניים (361-540 תלמידים) נמצאים בשיעור גבוה יותר בחינוך הממלכת-ערבי (27%) ובתי ספר גדולים (540 תלמידים ומעלה) נמצא בעיקר בחינוך הממלכת-ערבי שמוביל בראש במספר בתי הספר הגדולים (30%).² בתי הספר הקטנים והכיתות הקטנות בחינוך הממלכת-דתי מוסברים גם על ידי העובדה שרק 33% מבתי הספר היסודיים בחינוך הממ"ד מעורבים מגדרית.³

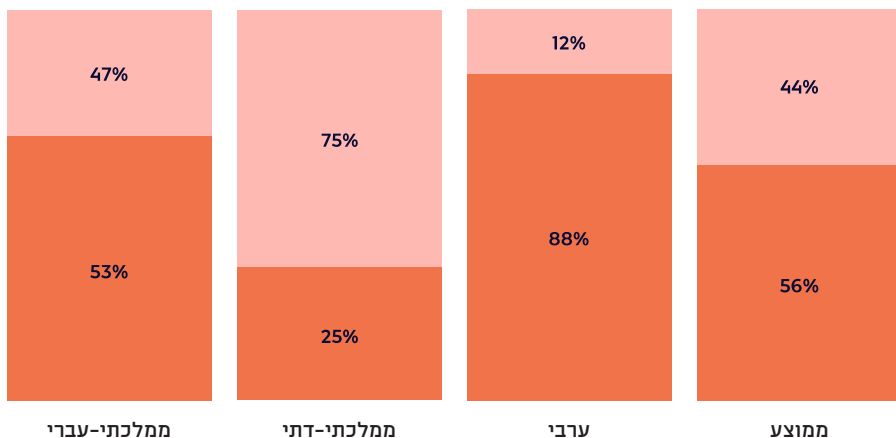
מוסדות חינוך, לפי גודל המוסד ולפי זרמים (תשפ"ד)

מקור: נתוני "במבט רחב" לשנת תשפ"ד

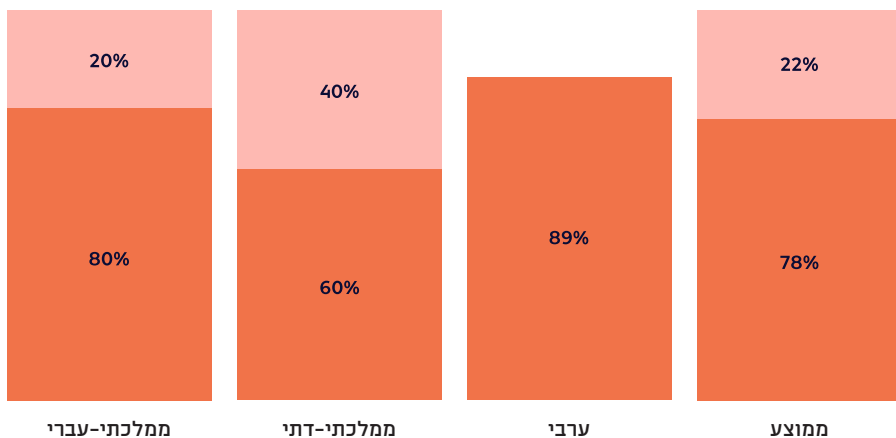
ארבע מערכות החינוך הללו אינן מתוקצבות באופן שוויוני, והפערים הולכים ומתרחבים ככל שעולים בגיל, עד שתלמיד תיכון בחינוך הממלכתי-דתי מקבל 25% יותר מתלמיד בממלכתי עברי ו-40% יותר מאשר תלמיד בממלכתי-ערבי. יצוין כי תלמיד בחינוך הממלכתי-חרדי זוכה לתקצוב דומה בחינוך הממלכתי-דתי.⁴ פער התקצוב אינו מתמצה רק בהוצאה הממשלתית על חינוך, אלא גם בהיקף הסכומים המאושרים לגביה מהורים במסגרת "תשלומי הורים". גובה תשלומי ההורים מובא מדי שנה ע"י משרד החינוך לאישור ועדת החינוך, התרבות והספורט בכנסת ורק לאחריו יכולים בתי הספר לגבות את התשלום מההורים. הפערים בין הזרמים הולכים וגדלים עם שכבות הגיל, כך בחינוך הממלכתי-דתי בביה"ס העל יסודיים שיעור התשלום המאושר לגביה מעל 2,000 ש"ח, עומד על 75% בעוד בחינוך הממלכתי-עברי 47% ובחינוך הממלכתי ערבי רק 12%.

**בתי ספר, לפי סכום הגבייה השנתי שאושר לגבות מההורים, לפי שלב
חינוך ולפי זרמים (תשפ"ב)**

על-יסודי

● גבוה מ-2,000 ● נמוך מ-2,000

יסודי

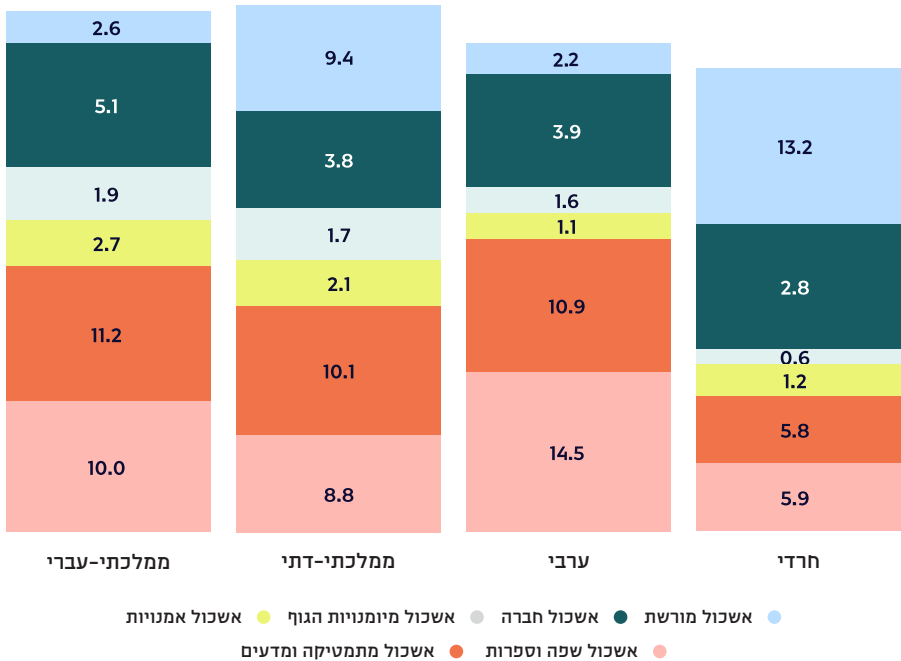
● גבוה מ-2,000 ● נמוך מ-2,000

*מרבית בתי הספר החרדים (61%) לא מדווחים במערכת "אפיק" ולכן הנתונים אודותם לא ישוקללו.
***70% מבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-עברי שאושר להם לגבות מעל 2,000 ש"ח בשנה הינם ייחודיים על אזוריים.
***54% מבתי הספר היסודיים בחינוך הערבי שאושר להם לגבות מעל 2,000 ש"ח הינם כנסייתיים או ייחודיים.

מקור: "תשלומי הורים במערכת החינוך בשנת תשפ"ב (2021/2022)".
מרכז המחקר והמידע של הכנסת, דצמבר 2022.

גם כאן, ישנה שונות גדולה במיקוד אשכולות הלימוד בין ארבעת הזרמים. נתוני הלמ"ס האחרונים שמתייחסים להדגשת תחומי לימוד באשכולות השונים משנת תשס"ג (2003), מצביעים יותר מכל על הפער המהותי הקיים בחינוך ובערכים שמובילים את המצפן של כל זרם חינוך. בעוד בחינוך הממלכתי-דתי והחרדי מדגישים יותר את אשכול מורשת ומוקצות לכך יותר שעות שבועיות, 9.4 ו-13.9 בהתאמה, בחינוך הממלכתי-עברי והממלכתי-ערבי מוקדשות לאשכול זה 2.6 ו-2.2 שעות בחינוך, בהתאמה. גם חלוקת האשכולות במסמך המתנ"ה⁵

ממוצע שעות הלימוד השבועיות בכיתה ו', לפי אשכולות וזרמים (תשס"ג)

מקור: "תרבות בבתי ספר יסודיים תוכן ופעילויות, תשס"ג" (לוח 7).
הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

לשנת הלימודים תשפ"ד משקפת דגשים דומים בין הזרמים. הבחירה של מוסדות מדינת ישראל לא למדוד תחום זה באופן מובהק במשך כשני עשורים, ולהזניח את העיסוק בסוגיות שעוסקות בזהות וערכים, מדברת בעד עצמה.

אלו הם רק חמישה סימנים מעידים. עוד ועוד נתונים מצטברים (המוצגים בפירוט באתר מנור), מוכיחים כי מערכת החינוך בישראל מפוצלת ולא שוויונית, דבר שפוגע באיכותה, ביכולתה להשיג את מטרתיה ולא פחות מכך פוגע בלכידות הערכית והחברתית. תיקון המערכת צריך להתחיל בהבנה שהחינוך בישראל צריך מבנה אחיד, שמכיל ליבה וערכים משותפים. לצד זאת, חשוב לאפשר מרחב לייחודיות הקבוצות השונות בחברה ודיפרנציאליות בהתאם למאפייניהן. כדי להביא לידי כך, המדינה נדרשת להחלטה אמיצה בדבר מבנה שוויוני ואחיד של כל זרמים, ולהפרדה ברורה בתקציבים ובזכויות בין חינוך ציבורי ממלכתי הניתן בידי המדינה, מפוקח על ידה ומחוייב ללימודי ליבה, לבין חינוך פרטי שאיננו כזה.

בראי הנתונים: ייחודיות זרם החינוך הממלכתי-עברי

ד"ר אריאל לוי | מנכ"ל המועצה לחינוך ממלכתי-עברי

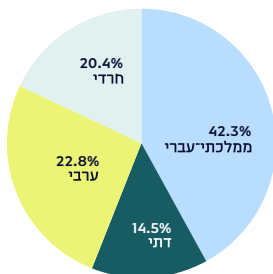
החינוך הממלכתי-עברי בישראל חווה תמורות רבות מאז חקיקת חוק חינוך ממלכתי בשנת 1953, עת בה היווה כ-62% מתלמידי ותלמידות ישראל. מאז, חלה ירידה קבועה בשיעור התלמידים, וביתר שאת בעשרים השנים האחרונות. על-פי התחזיות הדמוגרפיות לשנת 2060, הקיטון בחינוך הממלכתי-עברי צפוי להמשיך ואז להתמתן, במקביל לגידול משמעותי וקבוע בקרב תלמידי החברה החרדית. עם זאת, גם ב-2024 החינוך הממלכתי-עברי היה ונותר הזרם הגדול ביותר בין זרמי החינוך, כמעט כפול מגודלו של החינוך החרדי והחינוך הערבי ופי שלושה מגודלו של החינוך הממלכתי-דתי.

זרם זה מייצג ומחנך את פלח האוכלוסייה הגדול ביותר בחברה הישראלית ובכך מהווה אבן בניין משמעותית לכלל החברה והמשק. הוא חוצה מגזרים, מחוזות גיאוגרפיים, מגוון חברתי-כלכלי ומגוון זהותי. ברצף הדתיות הוא מייצג, על פי הגדרה עצמית, כ-55% הורים חילוניים, 35% מסורתיים ו-10% המגדירים עצמם אחרת.⁶ מבחינה גיאוגרפית, מוסדותיו פרוסים בכל ששת המחוזות הגיאוגרפיים של משרד החינוך עם 14% בדרום, 13% במחוז חיפה, 10% במחוז ירושלים, ו-13% במחוז צפון, כאשר הייצוג גבוה יותר באזור המרכז (26%) ותל אביב (23%).⁷ מבחינה חברתית-כלכלית, החינוך הממלכתי-עברי נפרס על פני כל חמישוני הטיפוח.⁸

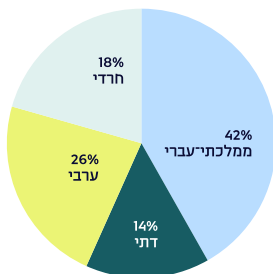
לצד הצמיחה הדמוגרפית הטבעית, ישנן גם תזוזות ומעברים בין זרמי החינוך במהלך שנות הלימוד. מעבר בולט מתרחש בכיתה ח', ובו עוברים 21% מקרב הבנים ו-15.6% מקרב הבנות מהממלכתי-דתי לממלכתי-עברי, ומהזרם החרדי עוברים 4.4% מקרב בנים ו-3.8% מהבנות לממלכתי-עברי. כלומר שיעור המעבר של תלמידים מהזרם הממלכתי-עברי לזרמים אחרים הוא הקטן ביותר מכלל המעברים, וזהו הזרם שתלמידיו נוטים להישאר בו יותר.

החינוך הממלכתי-עברי

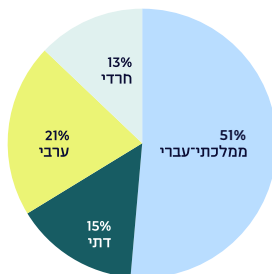
שיעור התלמידים בכל זרם | תשפ"ד

שיעור התלמידים בכל זרם | תש"ע

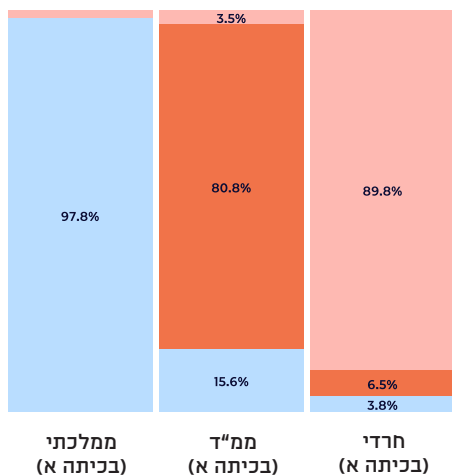
שיעור התלמידים בכל זרם | תש"ס

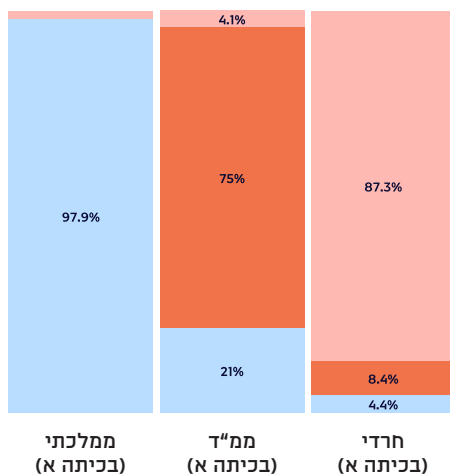
מקור: נתוני "במבט רחב" לשנה "ל תשפ"ד.
 מקור: נתוני שנה "ל תש"ע ותש"ס: "התפתחות מערכת החינוך: עובדות ונתונים תשפ"ג". מינהל כלכלה ותקציבים, משרד החינוך.

שיעור התלמידים בכל זרם, לפי הזרם שבו למדו בכיתה א' (יילידי 2003-1992)

בנות

בנים

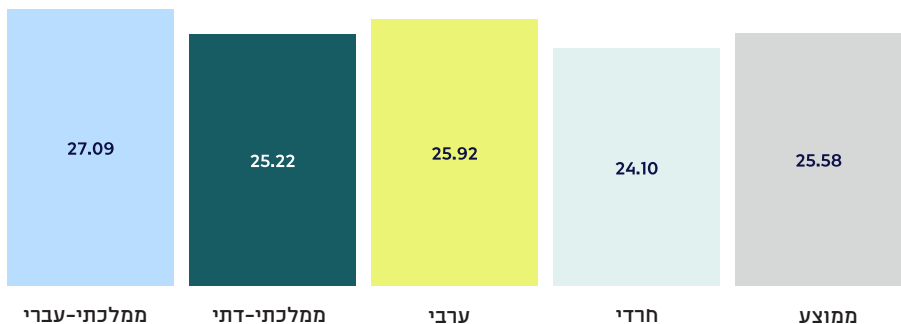
● ממלכתי (כיתה ח') ● ממ"ד (כיתה ח') ● חרדי (כיתה ח')

מקור: "מגמות שינוי ברמת הדתיות בחברה היהודית". מרכז טאוב, מאי 2018 (כאן).

על אף היותו זרם החינוך הגדול במערכת, הנתונים מראים כי ישנו שחיקה ואי-התאמה בין גודלו ומספר התלמידות והתלמידים הלומדים בו, לבין חלוקת התקציבים, התשתיות, הציפיות בכיתות ועוד. מבחינת תשתיות, הנתונים מצביעים על תנאים לא מספקים, הנובעים משילוב בין מספר נמוך של בתי ספר ביחס לגודל האוכלוסייה, לצד כיתות גדולות וצפופות יותר מזרמי החינוך המקבילים. כך 33% מסך מוסדות החינוך משרתים את תלמידי ותלמידות החינוך הממלכתי-עברי, שהם 42% מסך התלמידים. זאת בעוד ששיעור המוסדות בחינוך החרדי נבוא באופן משמעותי (-32%) מהיקף שיעור לומדיו (20%-). משמעות הדבר היא שתלמידי הממלכתי-עברי לומדים בבתי ספר גדולים יותר וצפופים יותר.

חיזוק לכך ניתן ללמוד מנתוני גודל בתי הספר. 30% מבתי הספר הממלכתיים-עבריים נחשבים גדולים (מעל 540 תלמידים) לעומת 13% בממלכתי דתי. צפיפות זו משתקפת גם בגודל הכיתות. בחינוך הממלכתי-עברי לומדים בכיתה ממוצעת שני תלמידים יותר מבחמ"ד, שלושה תלמידים יותר מבחינוך החרדי ותלמיד אחד יותר מהחינוך הממלכתי-ערבי.⁹ מכאן שלא רק שבתי הספר עמוסים יותר, כיתות הזרם הממלכתי-עברי הן הצפופות ביותר כבר בגיל היסודי. תשתיות רעועות אלו משפיעות באופן ישיר ועקיף על איכות החינוך והיקפו.

ממוצע תלמידים בכיתה רגילה (ללא חנ"מ), בפועל לפי זרמים (תשפ"ב)

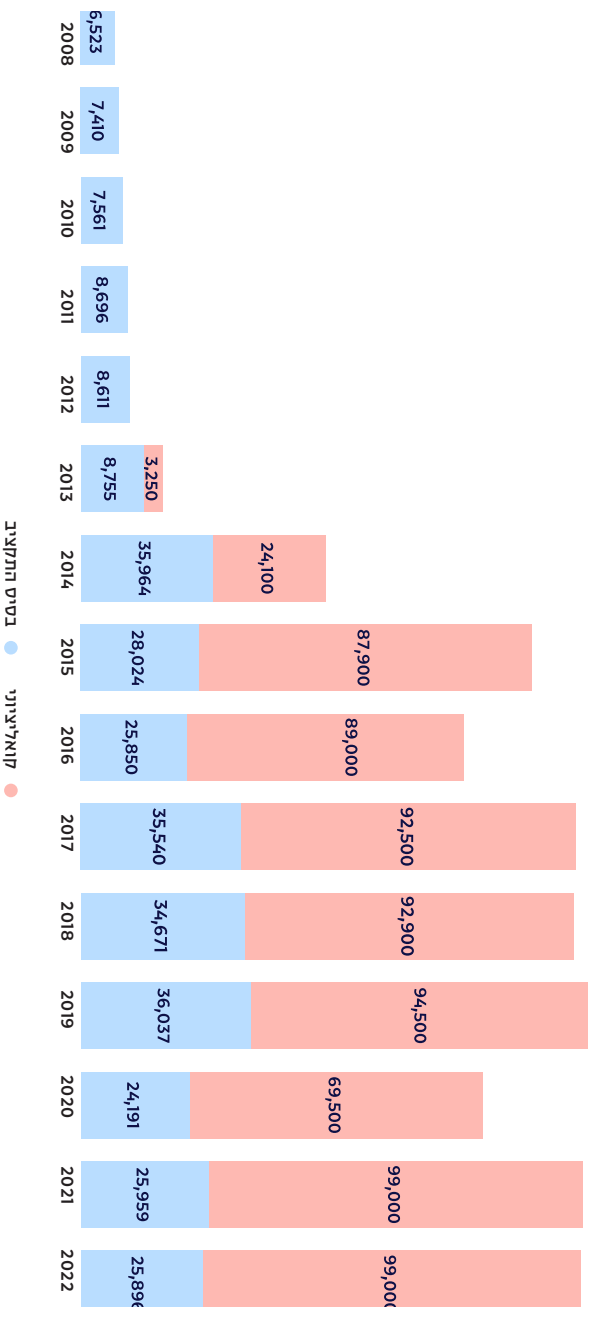
מקור: נתוני "שקיפות בחינוך" לשנה "ל תשפ"ב.

מבחינה תקציבית ניתן לזהות שחיקה משמעותית בתקציבים שמשקיעה המדינה בזרם זה ביחס לזרמים האחרים. התקציב הממשלתי לתלמיד בגיל היסודי בחינוך הממלכתי-עברי הוא נמוך יותר מקרב מוסדות החינוך הרשמיים בזרמים אחרים,¹¹ (ראו הרחבה במאמר של ד"ר מיכל טביביאן-מזרחי ובמאמר של שחר לוטן). בחטיבות הביניים, הפער בין עשרות אלפי השקלים בין עלות כיתה בזרם הממלכתי-עברי (619,937 ₪) ועלות כיתה בחמ"ד (655,990 ₪),¹² יכול להיתרגם לפער של מעל לחצי מיליון ש"ח בבתי ספר גדולים, סכום משמעותי ביותר מבחינת היכולת לשפר תשתיות ומשאבים חינוכיים.

לצד התקציבים הממשלתיים הבסיסיים, קיימות גם תוספות זרמיות ייחודית באמצעות תקנות תמיכה ייעודיות, המאפשרות לחלק מהזרמים את הכלים והיכולת לבטא את ערכיהם וזהותם בתוך בתי הספר. על תקציבים ממשלתיים אלה מתווספים גם תקציבים קואליציוניים משמעותיים, המעמיקים אף יותר את ההבדלים התקציביים בין הזרמים. שיעור הגידול בתוספות הקואליציוניות בלבד, בשנים 2014-2022, למשל, לטובת החינוך הממלכתי-דתי עמד על 311%. הדבר משקף יותר מכל את דלות הייצוג הפוליטי של החינוך הממלכתי-עברי ואת היעדר התרגום של צרכיו הייחודיים למשאבים. קשה לתת נימוק חינוכי ותקציבי הולם המצדיק פערים תקציביים ותשתיתיים שכאלו, שיוצרים מציאות אשר פוגעת באיכות החינוך ובמענה החינוכי הניתן לתלמידי ותלמידות הזרם.

אולם יותר מהכל, נפגעת ומוזנחת היכולת לספק חינוך ערכי ומשמעותי, אשר מושפע לא רק מסך האמצעים והמשאבים, אלא גם מציפיות המדינה מהחינוך הממלכתי-עברי בכל הנוגע לעיסוק בסוגיות של שייכות, זיקה וערכים. כיום, הציפיות הן לעיסוק מוגבל בסוגיות ערכיות ובדילמות מורכבות, לשמירה על בועה ניטרלית והשארת המציאות הימיומית מחוץ לכיתה, למעט העיסוק בהיבט הרגשי-אישי. היכולת ליצור בתוך אקלים מעין זה תפישה פדגוגית שיטתית, השוזרת את כלל פעילות בית הספר לאור שדרה זהותית ברורה, הופכת למוגבלת מאד. גם בצד המשאבים, חינוך לזהות ולערכים מתאפשר בזכות השקעה תשתיתית ויצירה – למשל בשעות תוספתיות, תקינה תוספתית, סמינרים לעיצוב זהות, מסעות חינוכיים ועוד.

תקציב לכלל תקנות החמ"ד, לפי סוג התקציב, 2008-2022 (אלפי ש"ח)

מקור: נתונים אודות תקציבי החמ"ד, כפי שהתקבלו ממשדד החינוך בוצעו ב-2023.

ימי המלחמה מבהירים לנו אף יותר, עד כמה קריטית התשתית הערכית-חינוכית עליה צומחים הדורות הבאים, ועד כמה הדאגה לחינוך בכלל ולחינוך הממלכתי-עברי בפרט תתרום לחינוך הדורות הבאים של צעירות וצעירים מעודכנים, משכילים ובעלי תפישת עולם ערכית, מגובשת ומאוזנת. לכן הצעד המתבקש ממדיניות משרד החינוך הוא לשנות מגמה ולהשוות את מכלול התנאים, התשתיות והתקציבים, לכלל הלומדים והלומדות בחינוך הממלכתי. הגיעה העת לפעול ולחתור להוגנות ושוויון ולאפשר לכמחצית מציבור התלמידות והתלמידים בישראל, הלומדים בחינוך הממלכתי-עברי, מענה חינוכי מיטבי ומקום לביטוי ייחודיותם הערכית.

גם אחרי י"ב: פערים זרמיים במסגרות חינוך מעצבות זהות

גלעד רובינשטיין, ראש תחום יהדות, חברה ומדינה | מרכז מנור
שחר לוטן, ראש תחום כלכלה ותקציבים | מרכז מנור

רבים מאזרחי ישראל מייחסים לאירועי סוף כיתה י"ב את סופו של תהליך חינוך הנוער. ובכן, לא כך הם פני הדברים. המסגרות שלאחר הלימודים התיכוניים הרשמיים, קדם-צבאיות ואחרות (מכינות, שנות שירות, ישיבות הסדר, ישיבות גבוהות, מדרשות ועוד), הן **מסגרות מעצבות זהות בחברה הישראלית**. זוהי תקופה מעצבת בחיי צעירים וצעירות רבים, והמסגרות הללו מהוות מוקד השפעה משמעותי להטמעת ערכים וחינוך לאזרחות מעורבת ופעילה לאורך שנים. אך כמו בפרמטרים רבים אחרים במערכת החינוך, גם במסגרות שלאחריה אין שוויון הזדמנויות אמיתי בין זרמי החינוך השונים, הן בתקציבים והן ביכולת להצטרף אליהן.

מלכתחילה, מכיוון שמרבית מסגרות "שנת המעבר" שבין הלימודים לשירות הצבאי פועלות בזיקה (ברמות משתנות) לשירות בצה"ל, מרבית מיועדות לצעירים וצעירות חילונים, מסורתיים ודתיים, וכמעט ואינן רלוונטיות לחרדים וערבים. מחקר שנעשה בשנת 2023 במרכז מנור מוכיח שגם מבין המשרתים בצבא, אין הזדמנות שווה להשתתף במסגרת קדם צבאית וכי אין הלימה בין עומק והיקף התקצוב של המסגרת הקדם צבאית לבין חלקו באוכלוסייה של הזרם ממנו מגיעים מרבית הלומדים בה.

כך, על אף שבוגרי החמ"ד מהווים רק 22% מקרב בוגרי החינוך הממלכתי-יהודי, תקני המסגרות המוקדשים להם באופן בלעדי מתרגמים לתקציב גדול פי שלושה משיעורם היחסי בכל הקשור למסגרות קדם-צבאיות (ובמספרים, המדינה משקיעה 208.5 מיליון ₪ בשנה במסגרות החינוך הממלכתי-דתי, לעומת 143 מיליון ₪ במסגרות כלליות). באופן זה, החברה הדתית לאומית ומערכת החינוך שלה יודעות למקסם את השימוש במסגרות אלו לטובתה, כשלמעלה מ-50% מבוגרי החמ"ד (גברים) מגיעים

למסגרות אלו. לעומת זאת, מהציבור החילוני והמסורתי נמנע מיצוי הפוטנציאל הטמון במסגרות, כאשר רק כ-10% מבוגרי הממלכתי-עברי מניעים למסגרות זהותיות קדם-צבאיות, בין השאר בשל מגבלה קשיחה של תקני דחיית שירות צבאי.

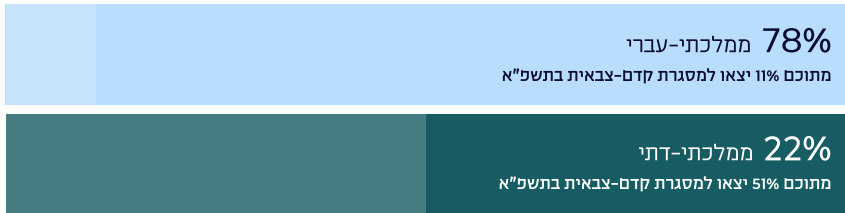
המסגרות הקיימות וקהלי היעד

צעירים/חילונים/מסורתיים	צעירות דתיות	צעירים דתיים	
×	×	✓	ישיבה גבוהה
×	✓	✓	הסדר
×	✓	✓	מכינה תורנית
✓	✓	✓	מכינה מעורבת
✓	אינה מותאמת אך פתוחה	אינה מותאמת אך פתוחה	מכינה כללית/אופק
✓	✓	✓	שנת שירות

סגירת הפערים בין החינוך הממ"ד לבין החינוך הממלכתי-עברי מצריכה השקעת משאבים, הקצאת תקני דח"ש נוספים והגדלת מספר המסגרות הזהותיות, שאינו מותאם כיום לקליטת מספר גבוה כל כך של בוגרי מערכת החינוך הממלכתי-עברי. **אך מעבר לצמצום אפליית בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי-עברי, פיתוח והרחבת מסגרות שנת המעבר יכולות לתרום למדינה ואזרחיה ברבדים נוספים, דוגמת חיזוק הזהות השורשית והיציבה של יהודים מסורתיים וחילוניים בישראל, שמבקשים בשנים האחרונות לגבש זהות שכזו ללא תלות בדתיים אורתודוקסיים או בכפיפות אליהם.**

בפועל, לא רק שתקני המסגרות הקדם-צבאיות אינם גדלים בקצב המתאים לביקוש הגואה של בוגרי החינוך הממלכתי-עברי, אלא שצפויה ירידה או לכל הפחות הקפאה בכמות התקנים עקב צרכי מערכת הביטחון מאז ה-7.10, כאשר גיוסם של למעלה מאלף דוחי שירות כבר הוקדם למרץ 2024 בשל המלחמה. על מנת לפתור את פערי ההוגנות והשוויון הבין-זרמיים במסגרות מעצבות הזהות שלאחר הלימודים הרשמיים, יש לשאוף ולתקצב בהתאם מסגרות אלה, כך שרבים מבוגרי החינוך הממלכתי-עברי הרוצים בכך יוכלו להשתתף בהן, בדומה למצב תקני החמ"ד.

התפלגות 75,849 תלמידות ותלמידי י"ב (תש"פ)

חלוקת משתתפים לפי זרמים במסגרות קדם-צבאיות (תשפ"א)

אין זה עניין של חינוך או תקצוב בלבד, אלא ביצירת חברה הוגנת, מאוזנת ומגוונת ערכית יותר בישראל. זוהי זכותם של כל צעיר וצעירה חילונים או מסורתיים בישראל, המתחנכים ומשרתים בה, וכן של כל הורה המבקש להעניק לילדיו את החינוך האיכותי ביותר. זה המקום להדגיש כי אין מדובר כאן בנסיון להצר את צעדיו של החינוך הממלכתי-דתי ולצמצם את תקני בוגריו. להפך, חינוך לערכים, העמקה ברעיונות, הכנה ראויה לשירות ולהנהגה עתידית מגיעים גם לבוגרי החינוך הממלכתי-עברי. זה האינטרס של כולנו.

מורות בישראל: // 5 לא רק "איך", צריך גם "למה"

ד"ר ניר מיכאלי, מנהל פדגוגי | המועצה לחינוך ממלכתי-עברי
יעל אדלשטיין, ראש מטה ומלוות רשויות מקומיות | המועצה לחינוך
ממלכתי-עברי

בעיצומו של קיץ 2024 המועצה להשכלה גבוהה ומשרד החינוך שלחו למוסדות להשכלה גבוהה הודעת דואר אלקטרוני בה הודיעו על קיצור היקף ההכשרה להוראה מארבע לשלוש שנים תוך ויתור על העמקה בתחום ידע מקצועי אחד. במקום ללמוד איך ללמד גם מתמטיקה וגם ביולוגיה, מעכשיו ניתן להעמיק רק באחד מהם. כיווץ תהליך ההכשרה הוא בבחינת ניסיון נוסף להתמודד עם המשבר המעמיק של חוסרי המורות והמורים, ועדות ללחץ המערכתי הגובר למצוא מענים שיגבירו את הביקוש למקצוע באמצעות הורדת הדרישות. אמנם **בעיית חוסרי המורות והמורים היא מנת חלקה של כל מערכת החינוך, אבל היא מתפזרת באופן שונה בין ארבעת זרמי החינוך וחומרתה ניכרת במיוחד בחינוך הממלכתי-עברי.**

ניתן להסביר את ההבדלים בין הזרמים דרך שלושה נימוקים עיקריים:

היעדר מכוונות אידיאולוגית

1

בעוד בזרמים הדתי, החרדי, והערבי הבחירה במקצוע ההוראה נשענת פעמים רבות על תחושת שליחות וייעוד חברתית ו/או מסורתית, בזרם הממלכתי-עברי, בעירה כזו נדירה יותר, ושלובה בציפיה המערכתית להימנע כמעט מכל עיסוק בסוגיות פוליטיות ו/או אידיאולוגיות. כך מקצוע ההוראה נתפש כ'עוד' מקום עבודה ונבחן דרך עדשות השוואתיות של גובה שכר, היקף השקעה, מידת עצמאות וגמישות תעסוקתית וכיוצא באלה. ככל ששוק התעסוקה מספק אלטרנטיבות מתגמלות יותר ובהיעדר תחושת ייעוד, המקצוע נותר בתחתית שרשרת המזון התעסוקתית.

מעמד ציבורי נמוך

2

ישנה שונות בין הזרמים ביחס לדימוי הציבורי, המעמד והיוקרה המיוחדים למקצוע ההוראה ע"י הציבור בזרם. ישנן סיבות שונות המסבירות את מעמדם הגבוה של מורות ומורים במגזרים השונים: בזרם הממלכתי-דתי ובזרם החרדי מעמד המורה גבוה בשל העמדת החינוך הזהותי והערכי במרכז המעשה והציפייה החינוכית. בחינוך הממלכתי-ערבי המיצוב נובע בעיקר בשל מחסומים תעסוקתיים והיקף קטן יותר של חלופות בשוק העבודה.¹³ בזרם הממלכתי-עברי, העדפת הציפיות הפונקציונליות על פני אלו הזהותיות-ערכיות, מותירה מחוץ לדימוי של המקצוע גונו יוקרה ונצנוצי הדר. כך גם הדימוי הציבורי, המעמד והיוקרה המיוחדים למקצוע בקרב קהילות הזרם הממלכתי-עברי, נמוכים יותר מאשר בזרמים האחרים.

הימנעות מהויה מקצועית של מאבקים

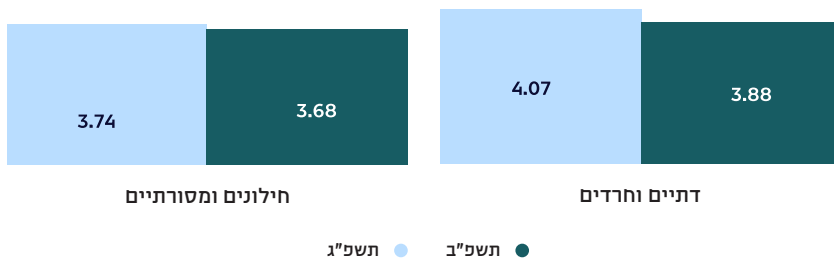
3

מקצוע ההוראה נתפש על ידי צעירים ככזה שמזמן התמודדות יומיומית מול מציאות של כיתות עמוסות והטרונגניות; אתגרי משמעת; יחסים צרכניים עם ההורים; והיעדר גיבוי מערכתי למהלכים חינוכיים מחוללי חשיבה ביקורתית ומעודדי עיסוק בשאלות אקטואליות. ההווייה הזו נוכחת כמובן בכלל המגזרים אבל חמורה במיוחד בזרם הממלכתי-עברי בשל נתוני הבסיס המאפיינים אותו: זהו הזרם בו הכיתות הצפופות ביותר, הטרונגניות ביותר¹⁴ ותפישת הציבור את המקצוענות בחינוך היא הנמוכה ביותר. נוסף על כך ניכר כי קיימת הידלדלות נורמות של כבוד לפרופסיונליות של בעלי התפקיד השונים הן מצד התלמידים והן מצד ההורים בזרם זה.

כמובן שניתן לתת הסברים רבים נוספים, אבל נדמה שאלו הליבתיים שמולידים את המשבר המחריף של חוסרי המורות והמורים. הסימנים למשבר זה משתקפים דרך מספר נתונים שממחישים את המציאות בשטח:

1. ירידה עקבית בפניה ללימודי חינוך והוראה בתואר ראשון של 15% מ-2018 ועד 2021, בכל מסלולי הכניסה למקצוע: מכללות להוראה, אוניברסיטאות והסבת אקדמאים.¹⁵ בהסתכלות זרמית, ניכר שרק 12% מהפונים ללימודי חינוך והוראה שייכים למוסדות להשכלה גבוהה המכשירים לחינוך הממלכתי-עברי, בעוד שיעור הפונים בזרמים המקבילים גבוה יותר משמעותית. שילוב נתונים אלו יחד עם גודלם הדמוגרפי של הזרמים ממחיש כי הבעיה בחינוך הממלכתי-עברי חריפה במיוחד.
2. שיעור נשירת המורים במוסדות החינוך הממלכתיים-עבריים גבוהה יותר ביחס לזרמים האחרים, ועומד על 5.5% בכל שלבי החינוך, בעוד שיעור הנשירה בכל שלבי החינוך המערכת בחמ"ד (4.5%), בחינוך החרדי (4.8%) ובחינוך הממלכתי-עברי (3.7%) נמוכים יותר.¹⁶ השילוב בין נתון זה, שיעור הפונים ללימודי הוראה והגודל הדמוגרפי של הזרמים, מדגיש את עומק המחסור במורות ומורים בחינוך הממלכתי-עברי.

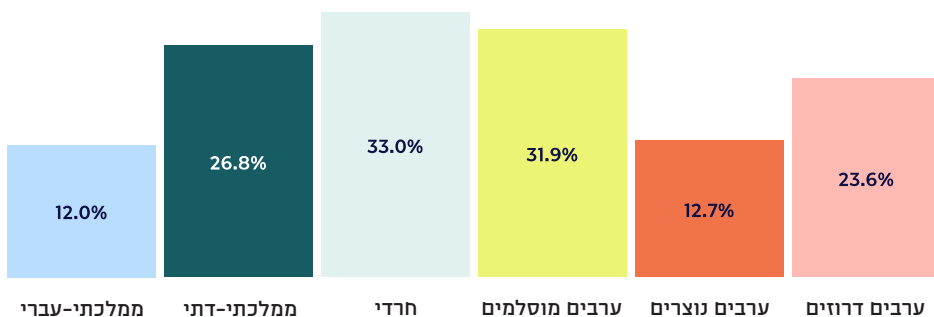
מעמד מקצוע ההוראה בעיני הציבור, לפי מידת דתיות (תשפ"ב-תשפ"ג)

מקור: "מעמד המורה בישראל" בשנת תשפ"ב ובשנת תשפ"ג. יצחק גילת, מכללת לוינסקי, במדד בן 6 דרגות

3. מקצוע החינוך וההוראה הוא מקצוע נשי בעיקרו, והסיבות לכך מגוונות. במבחן התוצאה, ארבעת הזרמים מציגים שיעור נשים של 75.5% ומעלה.¹⁷ עם זאת, שיעור המורות (86%) בחינוך הממלכתי-עברי הוא הגבוה ביותר מבין הזרמים והיחס בין המורות והמורים הוא הקטן ביותר. נתוני הלמ"ס והמל"ג¹⁸ לצד מחקר סוציולוגי ענף, מצביעים על כך שככל שמקצוע הוא נשי יותר (מעל 60% מקרב העובדים בתחום הם נשים), כך מעמדו והתגמול שנילווה אליו נמוכים גם הם, דבר אשר משפיע על גורמי המשיכה לכניסה למקצוע.
4. שיעור המורות והמורים המשובצים ללמד תחומי דעת שאליהם לא הוכשרו מעל חמש שנים, קיים בארבעת זרמי החינוך ובכל שלבי החינוך. אי-התאמה זו משמעותית במיוחד בקרב החינוך הממלכתי-עברי במקצועות העברית (כ-30%), המתמטיקה (כ-40%) והאנגלית (כ-40%). לצד נתונים אלה, אנו עדים בשנתיים האחרונות למציאות שבה משובצת מחנכת אחת לשתי כיתות והוראה היברידית מרוכזת של מורה אחת למספר כיתות. התופעות הללו נובעות מהצורך של המנהלים להתמודד עם מחסור קריטי של מורות ומורים ובמציאות פתרונות יצירתיים למצוקה.

שיעור הבוחרים ללמוד חינוך לתואר הראשון לפי דת/פיקוח (2015-2016)

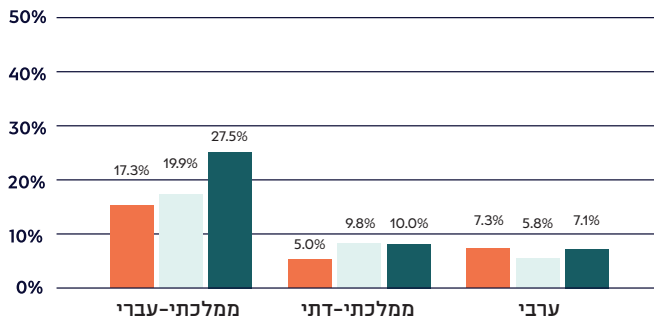
מקור: "אוכלוסיית ישראל לפי דת והגדרה עצמית של מידת דתיות: נתונים נבחרים מתוך דו"ח פני החברה מס' סו" (תרשימים 2 ו-3). הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, יוני 2018

כל הנתונים הללו מוכיחים כי אתגר מחסור המורות והמורים הוא אמנם כלל מערכתי, אך חמור במיוחד בקרב החינוך הממלכתי-עברי. בלא שינוי משמעותי, אנו צפויים לסבול ממחסור מורים ומורות חריף יותר, ממצוקה הולכת וגוברת בבתי הספר ופגיעה אנושה במענה החינוכי-ערכי ובלכידות החברתית. כדי להצליח להתמודד עם אתגר חוסרי המורות והמורים, נדרש שינוי משמעותי בתפישת תפקיד המורה בשלושה היבטים: משמעות, מעמד, ותרבות ארגונית. אלה יושגו על ידי עדכון מודל העבודה החינוכי רשותי והבית-ספרי כך שיתמוך בצוותי חינוך מבחינה מבנית, תוך התייחסות למכלול ההיבטים הנוגעים ליישום תחומי האחריות הענפים והרבים של המורה בישראל.

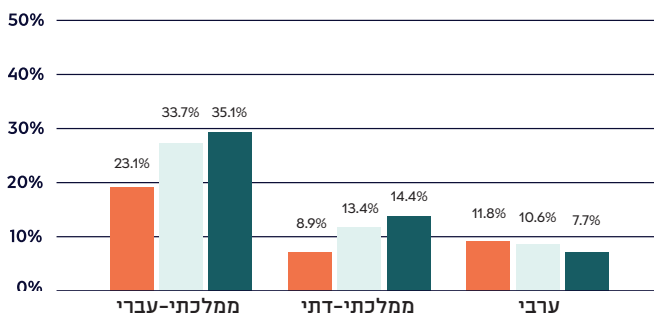
לצידו, יש לעדכן את תוכניות ההכשרה, התשתית לעיצוב מורות ומורים בישראל, בתחילת דרכם ובהמשכה. באמצעותן ניתן יהיה לענות על שאלת "הלמה", לעסוק בהבנה האידיאולוגית של צוותי החינוך והשפעתם העמוקה והמרכזית בעיצובה של החברה והמדינה.

שיעור המורים חסרי התאמה למקצוע המלמדים אותו מעל 5 שנים, לפי זרמים, ממוצע לשנים (2015-2022)

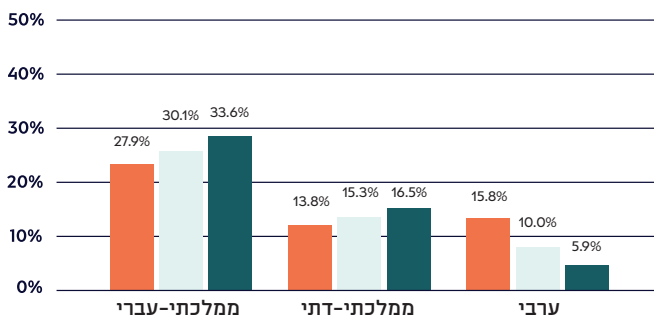
עברית

מתמטיקה

אנגלית

● חטיבות עליונות ● חטיבות ביניים ● יסודי

מקור: "עובדי הוראה במערכת החינוך, תשפ"ג (2022/23)". הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מרץ 2023 (כאן).

שחיקת החינוך הציבורי: // 6 המדיניות הלא מוצהרת של ישראל

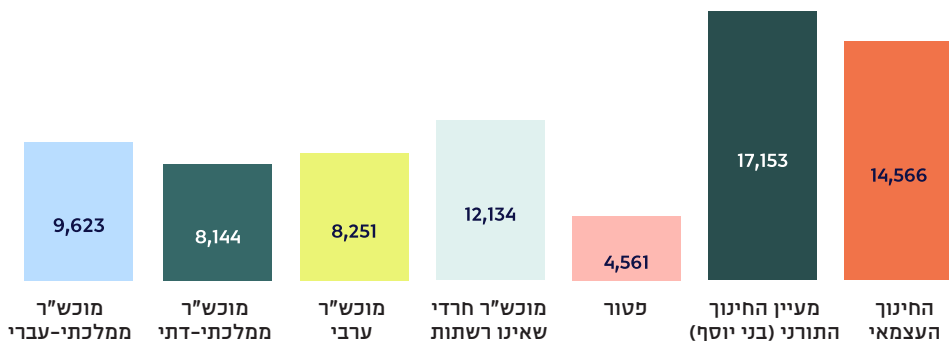
מעין חג'אג' - כחלון, ראש תחום חינוך | מרכז מנור
אלי מורגנשטרן | לשעבר רכז חינוך באגף תקציבים במשרד האוצר

נהוג להסתכל על החינוך הממלכתי-רשמי בישראל כחינוך ציבורי, בהיותו עונה על הגדרת חינוך חובה, הניתן חינם לציבור בתקצוב מלא של המדינה, מאת המדינה או הרשויות המקומיות וללא זיקה לגוף מפלגתי, עדתי או אחר מחוץ לממשלה, המחנך לתכנית לימודים הכוללת לימודי יסוד ומפוקחת על ידי המדינה. מוסדות חינוך ציבוריים מחוייבים לספק חינוך לכלל האזרחים ללא הבדל מעמד סוציו-אקונומי, דת, גזע או מין, ומטרתם המרכזית היא לסייע לתלמידים לעצב את חייהם ולממש את ייעודם האישי והחברתי ולהכשיר את האזרחים לתפקד כחברים פעילים בחברה דמוקרטית, תוך קידום ערכים כמו שוויון, צדק, סובלנות, אחריות חברתית וחשיבה ביקורתית. זהו מודל החינוך הרווח במרבית מדינות העולם, בייחוד במדינות העולם המערבי. זכות זו מעוגנת בחוק חינוך חובה תש"ט-1949, חוק חינוך ממלכתי התשי"ג 1953 ובסעיף 26 באמנת זכויות אדם שישראל חתומה עליה, וקובעת כי "כל אדם זכאי לחינוך. החינוך יינתן חינם, לפחות בשלבים הראשוניים והיסודיים. החינוך בשלב הראשון הוא חובה..."¹⁹

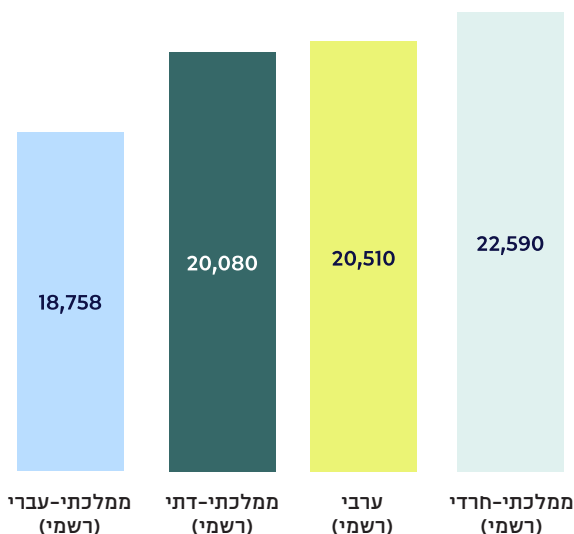
המקבילה לחינוך פרטי בישראל היא החינוך המוכר שאינו רשמי (מוכש"ר) והיא ניתנת על ידי גופים פרטיים שונים. כמו כן, גם מוסדות חינוך המכונים לפי מעמדם המשפטי, מוסדות פטור²⁰ ותרבותי-ייחודי²¹, הם מוסדות שהחינוך בהם ניתן על ידי עמותות וגופים פרטיים ולא ע"י המדינה. מרביתם מצויים בחינוך החרדי (78%) ומקצתם בחינוך הממלכתי-ערבי (18%) בחינוך הממלכתי-דתי (1%) ובחינוך הממלכתי-עברי (3%)²². זכות ההורים לבחור את אופי החינוך המתאים לילדיהם קיימת אף היא באמנת זכויות האדם ובחקיקה הישראלית, לרבות מוסדות חינוך פרטיים. עם זאת מרבית המדינות המערביות מחילות דרישות פיקוח מינימליות על המוסדות הפרטיים כגון: הסמכת מורים, תוכנית לימודים בסיסית, בטיחות ורווחה וחובת דיווח בסיסית לרשויות.

בישראל, כל אלו אינם מוסדרים באופן אחיד וברור. יתר על כן, מוסדות החינוך שמצויים בבעלות פרטית, ממומנים בעיקרם מתקציב ציבורי, בהיקף משתנה ונע בין 100%-55%, כך שלמעשה אלו מוסדות חינוך פרטיים במימון ציבורי.

עלות לתלמיד בחינוך היסודי הלא-רשמי, לפי מעמד משפטי וזרמים (תשפ"ב)

עלות לתלמיד בחינוך היסודי הציבורי, לפי מעמד משפטי וזרמים (תשפ"ב)

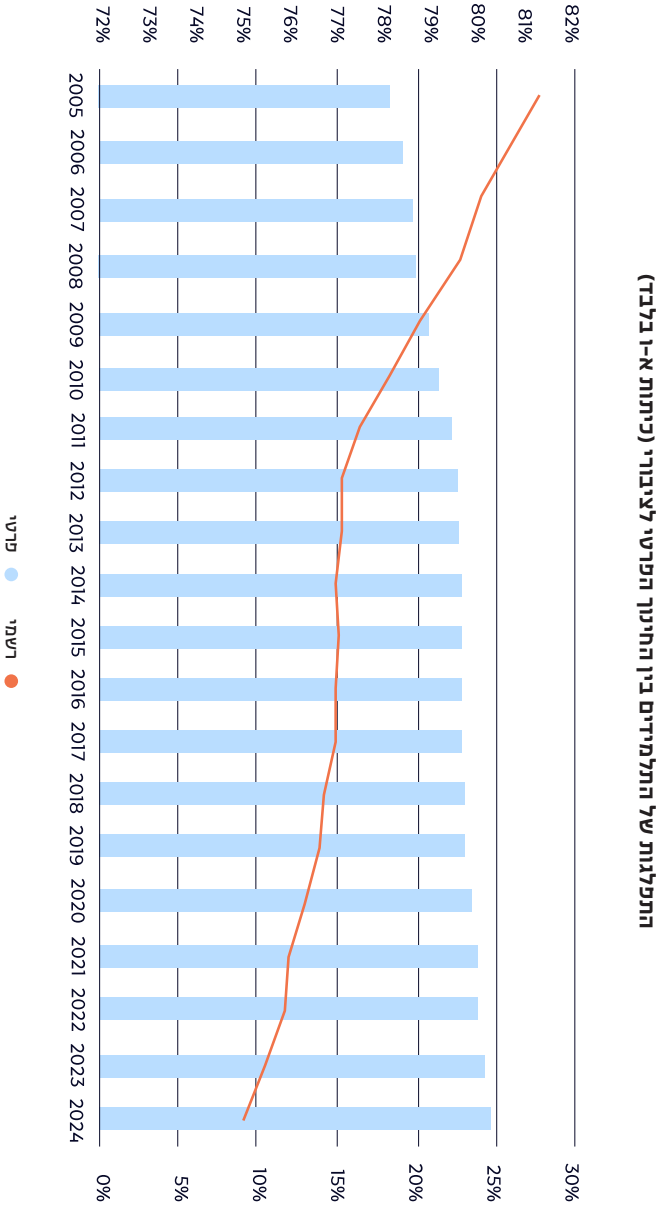

מקור: עיבוד נתוני "שקיפות בחינוך" לשנת תשפ"ב, משרד החינוך²²

לאורך שנים, המדיניות הממשלתית העניקה עדיפות ברורה לחינוך הציבורי בישראל, הן בהקצאת משאבים והן בקביעת כללי הרגולציה. אולם, בשנים האחרונות חלה תפנית משמעותית במגמה זו. מחד, נרשמה עלייה בתקצוב מוסדות החינוך הפרטיים, עד כדי השוואתם לרמת התקצוב של החינוך הרשמי. מאידך, בעוד שעל החינוך הרשמי הוטלו נהלים ורגולציות מחמירים, הרגולציה על החינוך הפרטי דווקא התרופפה. מצב זה יוצר אי-שוויון מובנה במערכת החינוך הישראלית ושחיקה של החינוך הציבורי. מאז שנות ה-90 נפתחו באופן אקספוננציאלי יותר ויותר מוסדות פרטיים ולראשונה עוגנה בחקיקה השוואת תקצוב מלאה, ככלל ילדי ישראל, של רשתות החינוך החרדי (בני יוסף והחינוך העצמאי) כמוסדות פרטיים במימון ציבורי. כך, בעשור הראשון של שנות האלפיים נפתחו יותר בתי ספר פרטיים (380) מאשר בתי ספר רשמיים (311).

כיום כרבע ממוסדות החינוך (24%) בישראל הם פרטיים,²³ זאת בעוד המגמה במדינות ה-OECD נותרה יציבה על כ-18%. בעשרים השנים האחרונות אנו עדים לשתי מגמות משמעותיות בבתי הספר היסודיים שמעידות על השינוי בשטח. האחת, ירידה עקבית בהיקף הלומדים בכיתות א'-ו' במוסדות חינוך ציבוריים מ-81% בשנת 2005 ל-75% כיום, ולצידה מגמת עליה בהיקף הלומדים במוסדות חינוך פרטיים מ-18% לכ-25%.

שחיקת היטך הציבורי

טור אחוזים שמאלי (קו כתום) - % תלמידים מסך הולמדים במוסדות ציבוריים בישראל
 טור אחוזים ימני (עמודות) - % תלמידים מסך התלמידים, הולמדים במוסדות פרטיים

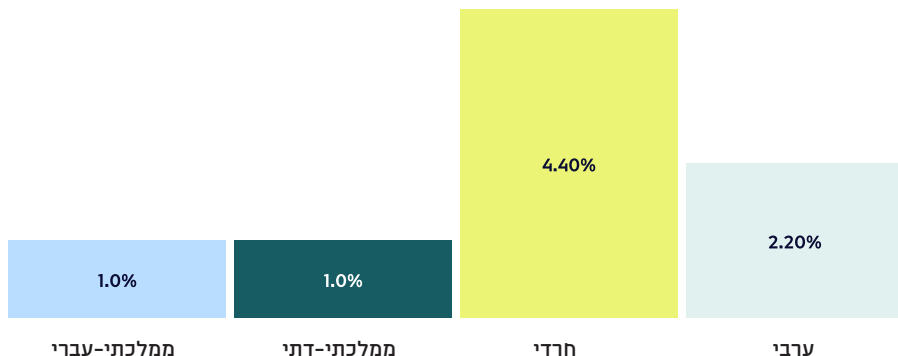
מקור: נתוני "במבט רחב" לשנה"ל תשפ"ד, מערכת מידע חינוכית, משרד החינוך.

ב-2014, החלה תנועה בחינוך החרדי ומעבר ראשוני ללמידה במוסדות חרדיים-ציבוריים ושיעור התלמידים בבתי הספר בחינוך הממלכתי-חרדי (ממ"ח) מסך הלומדים בחינוך החרדי, עלה מ-0.7% ב-2014 ל-3.3% בשנת 2021. כמו כן, שיעור התלמידים בחינוך הממלכתי-חרדי (ממ"ח) מקרב כלל התלמידים בחינוך החרדי, היסודי והקדם-יסודי, עלה מ-0.4% ב-2014 ל-3.8% ב-2022. עליה מתונה זו אמנם מצביעה על הימצאות ביקוש מצד הורים חרדים למוסדות חינוך ציבוריים, אך מעידה גם על קושי גדול בפתיחת מוסדות אלו בהיעדר ההכרה בחוק חינוך ממלכתי בזכות לחינוך ציבורי-חרדי. זכות שכאמור, צריכה להיות שמורה ומעוגנת לכל ילד וילדה בישראל.

לאחרונה, עקב שינויים במדיניות החשב הכללי במשרד האוצר לגבי ההתנהלות הפיננסית של המדינה עם רשתות החינוך החרדיות, לצד שורה של תהליכים ממשלתיים לשילוב לימודי ליב"ה בחינוך החרדי, הודיעו כ-25 בתי ספר חרדים פרטיים על רצונם לעבור למערכת הציבורית.²⁴ מעברים אלה טרם הבשילו ונתקלים בהתנגדות פוליטית משמעותית מצד הסיעות החרדיות בכנסת. זאת לצד מאמץ מקביל של שר החינוך והסיעות החרדיות להגדיל את התקצוב לרשתות החינוך החרדיות, שהינן מוסדות פרטיים, כך שתבוטל לחלוטין העדפה התקציבית הקיימת עד כה לחינוך הציבורי-רשמי.²⁵

את המציאות שמייצר החינוך הציבורי ניתן לראות בשני היבטים מרכזיים. מבחינת ישום עקרון השוויון ניכר כי ישנו שיעור נשירה גבוה יותר בקרב זרמי חינוך עם רוב של מוסדות חינוך פרטיים, עם 4.4% בחינוך החרדי, ביחס למוסדות חינוך ציבוריים עם 2.2% בחינוך הממלכתי-ערבי ו-1% נשירה בלבד בחינוך הממלכתי-ערבי והממלכתי-דתי. נתונים אלו מתייחסים לנשירה הגלויה בלבד ואינם כוללים נשירה סמויה. הסיבות לנשירה גלויה זו תלויות במגוון משתנים, ביניהן גם אופיו הציבורי או הפרטי של המוסד. ההבדלים בתפישות בין החינוך הציבורי והפרטי ביחס לתפקידו של מוסד חינוכי, בדבר יכולתו למיין תלמידים והיותו חף מהחובה לתת מענה לכל ילדה וילד, בהכרח משפיעים על שיעורי הנשירה.

אחוז הנשירה של תלמידים בכיתות ז'-י"ב, לפי זרמים (תשפ"ב)

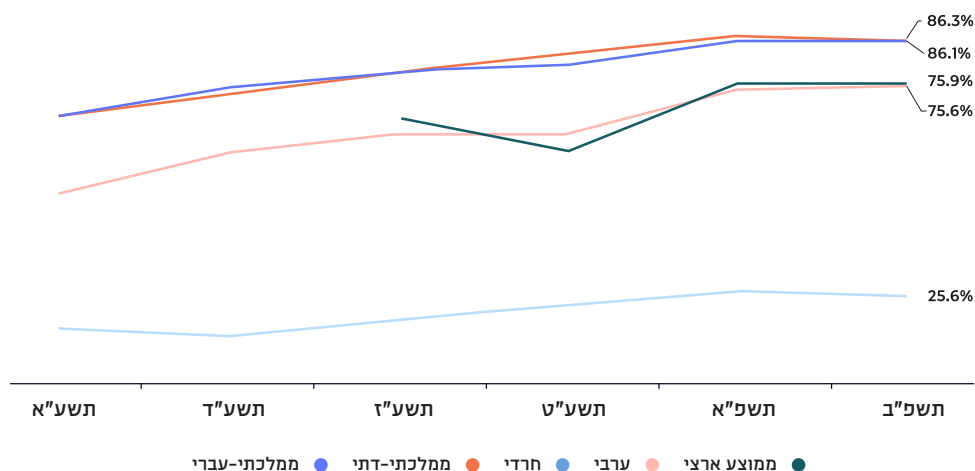

מבחינת תוכניות הלימודים ועמידה בסטנדרט ארצי של ידע ומיומנויות, ישנה עליה קבועה באחוזי הזכאות לבגרות, בין שנה"ל תשע"א לתשפ"א, בקרב החינוך הממלכתי-עברי (87.7%), הממלכתי-דתי (86.3%) והממלכתי-ערבי (76%), זאת למול מגמת עליה מתונה בשיעורי הזכאות הנמוכים של הבוגרי החינוך הפרטי-חרדי (26.6%). מצב זה עומד בהלימה לכך שרק 16% מהבנים בחינוך החרדי העל-יסודי לומדים לימודי ליב"ה, ומבטא המשך ברור לנלמד בבתי הספר היסודיים בחינוך הפרטי-חרדי, שחייבים בלימודי ליב"ה מלאים (34%) ומקרב הבנים בלבד שיעור זה עומד על 26.56%²⁶. נתונים אלה מצביעים על חולשתו של פיקוח ממשלתי אפקטיבי על החינוך הפרטי לצד היעדר לימודי ליב"ה סדורים כמדיניות מוצהרת ומציאות קיימת של הגופים הפרטיים שבבעלותם מוסדות אלו. אין פלא אם כך שהיכולת של המדינה להבטיח חינוך איכותי, ציבורי לכלל ילדי ישראל, הולכת ונשחקת. בין אם על ידי פתיחתם של עוד ועוד מוסדות חינוך פרטיים, אם בהיעדר יכולת אפקטיבית לפקח על מוסדות חינוך פרטיים, או בין אם בעצם תקצוב מוסדות פרטיים בכספי ציבור. התקציב הציבורי הוא כלי של המדינה

מקור: "חינוך והשכלה - שנתון סטטיסטי לישראל 2022 - מספר 73" (לוח 4.26).
הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אוגוסט 2022

לעצב חברה, ערכים, ידע, מיומנויות ועוד. השפעתו על עיצוב החינוך היא כבירה ואין בילתה. בכך המדינה חוטאת לא רק כלפי הציבור הרחב משלם המיסים אלא גם ובעיקר, כלפי ילדות וילדי ישראל. אלה שאינם נהנים מהזכות לחינוך ציבורי, ואלה שזוכים לו אך בתנאים הולכים ומחמירים. כך או כך, על המדינה להפריד בין חינוך פרטי לציבורי, להשקיע בחינוך הציבורי ולמדוד את כלל המערכת על פי עמידה במטרות החינוך הממלכתי.

שיעור הזכאים לבחינות הבגרות מתוך הלומדים בכיתה י"ב, לפי זרמים (תשע"א-תשפ"א)

מקור: "התפתחות מערכת החינוך: עובדות ונתונים תשפ"ד". מינהל כלכלה ותקציבים, משרד החינוך (כאן).

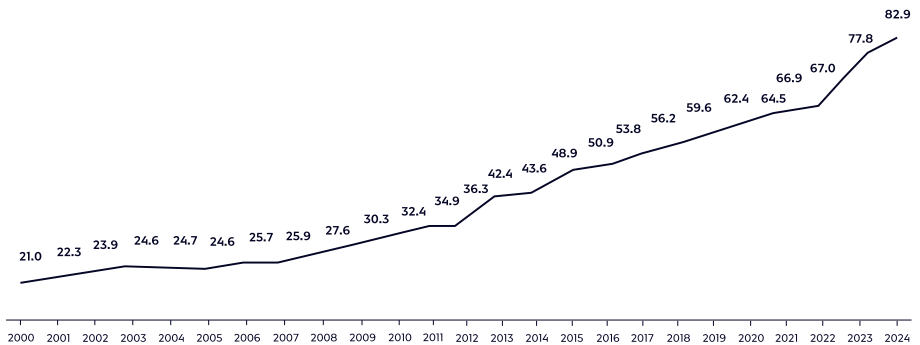
החינוך בישראל – // 7 ההשקעה גדלה, הפערים מתרחבים

שחר לוטן, ראש תחום כלכלה ותקציבים | מרכז מנור

כאשר למעלה מרבע מאזרחי ישראל טרם חגגו את יום הולדתם ה-15, ושיעור הריבוי הטבעי הוא הגבוה ביותר מבין מדינות ה-OECD, לא מפתיע גללות כי במדינה ברוכת ילדים שכזו תקציב משרד החינוך הוא השני בגודלו מבין תקציבי המדינה. בשנת 2024 תקציב משרד החינוך חצה את רף ה-80 מיליארד ש"ח, כמעט פי 4 מתקציב החינוך בשנת 2000. סכום אסטרונומי מושקע מדי שנה בתלמידי ובתלמידות ישראל.

אך לא לחינם מהווה החינוך סוגיה מרכזית בשיח הכלכלי-חברתי בישראל, שכן בדומה להוצאות לאומיות רבות אחרות, "עוגת" תקציבי

תקציב משרד החינוך בשנים 2000-2024 (ללא תקציב הפיתוח) מחירים שוטפים (מיליארדי ש"ח)

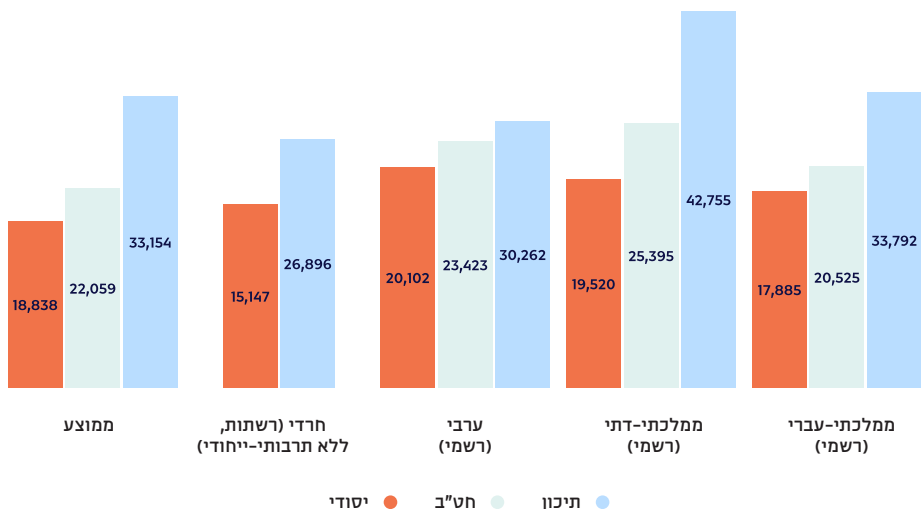

מקור: משרד החינוך, מינהל כלכלה ותקציבים
(אגף כלכלה וסטטיסטיקה)

החינוך לא מתחלקת באופן שווה או אפילו יחסי בין המגזרים השונים המרכיבים את מערכת החינוך הישראלית (הממלכתי-עברי, הממלכתי-דתי, הממלכתי-ערבי והחרדי). והפערים אינם רק בין-מגזריים, אלא גם בין תלמידים מרקעים סוציו-אקונומיים שונים מאותו המגזר.

כאשר בוחנים לעומק את ההוצאה הציבורית לתלמיד לפי זרמים בחטיבות העליונות, מגלים תקצוב-עודף לחינוך הממלכתי-דתי בפער שהולך ומחריף ככל שמתקדמים בשנות הלימוד, אשר בא לידי ביטוי בין היתר במספר שעות הלימוד הניתנות לתלמידים, בתשתיות בתי הספר ובהיקף תוכניות ההעשרה.

תקציב בשקלים לתלמיד לפי זרמים ושלב חינוכי, תשפ"ב

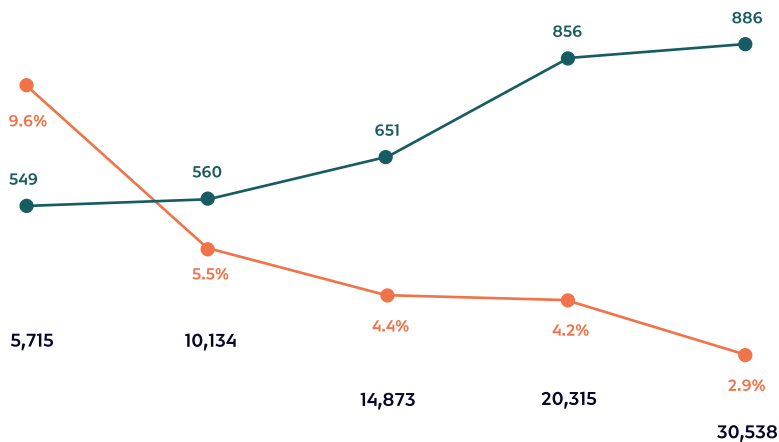

מקור: "שקיפות בחינוך לצמצום פערים במערכת החינוך – תשפ"ב": מינהל כלכלה ותקציבים, משרד החינוך.²⁷

תמונת הוצאה הפרטית (המוצגת במאמרה של ד"ר טביביאן-מזרחי מזווית תשלומי הורים, אך כוללת גם הוצאות עקיפות ותשלומי הורים מרצון) משלימה את פערי התקצוב הציבוריים, כאשר התקצוב הישיר נמוך יותר בחינוך הממלכתי (ערבי ועברי) לעומת החמ"ד והחרדי, גם כאשר סוכמים אותו יחד עם הוצאות העקיפות של משקי הבית על חינוך ילדיהם.²⁸ חלק מפער זה ניתן להסביר בתשלומי הורים לתוכנית לימודים תורנית נוספת בחינוך הממלכתי-דתי ובתשלומי שכר לימוד למוסדות חינוך שאינם רשמיים, בחינוך החרדי. כמו כן, תשלומי חינוך פנימייתי הנפוץ יחסית במגזרים אלו, הגם שאינו נחשב כתשלומי הורים, מעמיק את פערי התקצוב בין הזרמים.

פערים אלו מעמיקים כאשר מסתכלים לא רק בין הזרמים, אלא גם בין שכבות סוציו-אקונומיות בתוך כל זרם. בממוצע, ילד להורים מהחמישון החלש ביותר של החברה הישראלית יזכה להוצאה פרטית נמוכה בכמעט חצי במונחים שקליים מילד מהחמישון החזק ביותר מבחינה סוציו-אקונומית, וזאת דווקא כאשר הוריו של הילד הראשון משקיעים בחינוך ילדם פי

שיעור ההוצאה לחינוך מסך ההכנסה החודשית נטו של משק הבית (לפי חמישוני הכנסה 2020)

חמישון חלש חמישון חלש-בינוני חמישון בינוני חמישון בינוני-חזק חמישון חזק

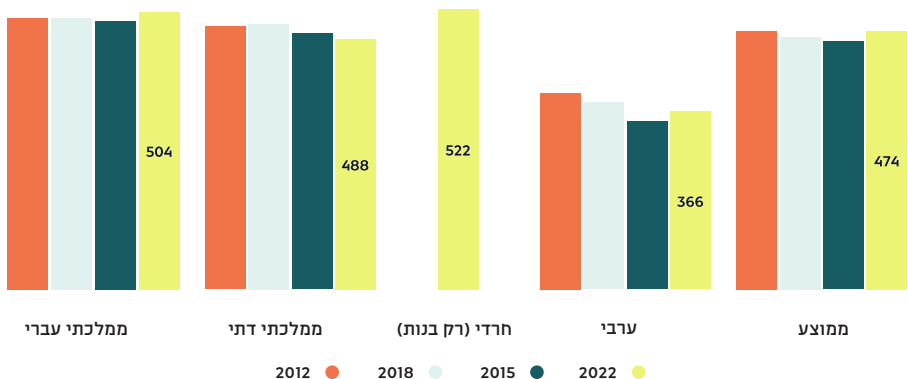
● הוצאה חודשית לחינוך של משקי הבית ● אחוז הוצאה לחינוך מההכנסה

מקור: עיבוד מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנתון למ"ס וסקר הוצאות משקי הבית 2020.

שלושה (!) באופן יחסי למשכורתם מהוריו של הילד השני. מנגד, ראוי לציין כי משרד החינוך משתדל לחלק את ההוצאה לתלמיד באופן הפוך ודיפרנציאלי, כך שיותר כספי ציבור יושקעו באופן ישיר בתלמיד מהחמישון החלש לעומת תלמיד מהחמישון החזק, אך ההבדלים פחות דרמטיים מאשר בהוצאה הפרטית.

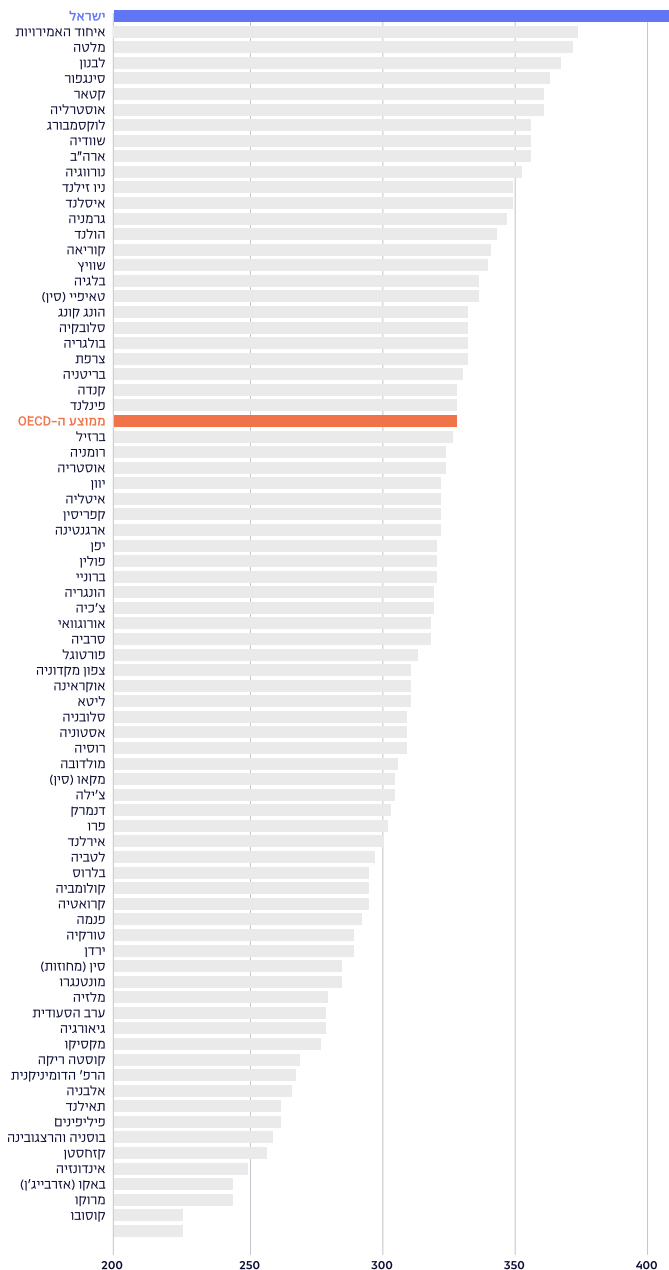
לצד כל זאת, כאשר מסתכלים על השוואות לאומיות, קשה להצביע על קשר מובהק בין תקצוב לבין הישגות פדגוגיות. בהשוואת הישגי תלמידים מרחבי העולם נראה כי התשוואה ההישגית להשקעה בחינוך פוחתת ככל שגדלה, וכי באופן כללי אין ביכולתה להסביר את רוב השונות בין הישגי התלמידים מהמדינות השונות.²⁹ בהמשך לכך, על אף ההוצאה האדירה של ישראל על חינוך, בשל אחוז התלמידים המשמעותי מאוכלוסייתה, ההוצאה לכל תלמיד ותלמידה אינה גבוהה ביחס לשאר המדינות המפותחות. כמו כן, על אף הגידול הניכר בתקציבי החינוך, לא חל שינוי משמעותי לטובה, ואפילו נצפתה נסיגה קלה, בהישגי התלמידים הישראליים בעשור האחרון, בכל המגזרים, כאשר יש לציין את הקושי המובנה שבמדידת התקצוב וההישגיות של מערכות החינוך החרדיות, שאינן כפופות לרוב אמות המידה הסטנדרטיות ומשתתפות באופן חלקי במבחנים של מדדים אלה.

מוצע הישגים במבחני PISA (קריאה), בני 15, לפי זרמים (2012-2022)

מקור: דו"חות מחקר PISA למערכת החינוך הישראלית. הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך

**תרשים 6: אוריינות קריאה – מדד הפיצור
(פער באיון בין אחוזון 95 לבין אחוזון 5) לפי מדינות וששויות כלכליות**

מקור: דו"ח "אוריינות בקרב תלמידים בני 15"
הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, משרד החינוך, 2022

אך הסתכלות מאקרו-לאומית מסתירה את השונות הרבה בין התלמידים בישראל ובין מערכות החינוך השונות במדינה. כאשר מסתכלים על התפלגות ציוני מבחני הישגים בינ"ל, מגלים כי ישראל נמצאת במקום ה-1 (מבין כל המדינות, לא רק המפותחות!) במדד פיזור ציוני התלמידים בין המצליחים ביותר למתקשים ביותר. די בעובדה זו לזעוק את הפערים הקיימים בין המגזרים השונים ובתוך כל מגזר. בשורה התחתונה, קל "להחביא" פערי הישגיות ותקצוב בנתוני מאקרו בהסתכלות לאומית, אך כאשר נכנסים לנתוני המיקרו, הנוגעים לכל מגזר ולכל תלמיד, מגלים את פערי המשאבים וההישגים שמהווים חוסר הוגנות בסיסי, לצד אתגר משמעותי ליכולת לקיים מערכת חינוך אפקטיבית ובת קיימא במדינה מודרנית.

במציאות הנוכחית, מערכות החינוך הנפרדות והמקבילות בישראל "משחררות" לחברה הישראלית בוגרים אשר חוו חוויות שונות מאוד מבחינת היקף ואיכות ההשקעה החינוכית שקיבלו, הן בתקצוב ציבורי והן בתקצוב פרטי. במקום להמשיך ו"לשפוך" עוד ועוד תקציבים על הקטגוריה הכללית 'חינוך' במירוץ להשתוות למדדים בינ"ל, יש למקד את ההוצאות בצמצום פערים בין-מגזריים ופנים-מגזריים כצעד חיוני לקידום ושגשוג התלמידים בישראל.

הערות שוליים //

1. סה"כ 5,540 מוסדות חינוך המשויכים אליהם תלמידים והמסווגים כ"בתי ספר", ללא בתי"ס רפואיים, למפונים, אקסטרניים, היל"ה, ומוסדות יו"ג-י"ד. שלבי גיל סווגו לפי שלבי החינוך שלומדים בהם. בחינוך היסודי נכללו השלבים "יסודי בלבד", "יסודי וחס"ב"; בחינוך העל יסודי נכללו השלבים: "חס"ב בלבד", "עליונה בלבד" ו"חס"ב ועליונה". שלבים נוספים הכוללים הן את היסודי והן את העל-יסודי לא נכללו בחישוב לאור שיעורם הקטן מכלל המוסדות.
2. בתי הספר סווגו לפי גודלם בהתבסס על מחקרם של בלס ובלייך (2018): בבית ספר קטן לומדים עד 180 תלמידים; בבית ספר גדול עד בינוני לומדים 181-360 תלמידים; בבית ספר בינוני עד גדול לומדים 361-54 תלמידים; ובבית ספר גדול לומדים מעל 540 תלמידים.
3. יצויין כי לפי החלטת בג"צ הפרדה מגדרית אסורה במערכת החינוך, וראו גם החברה הדתית-לאומית בנתונים: חלק ב: החינוך הממלכתי-דתי". אריאל פינקלשטיין, ינואר 2021.
4. על פי נתוני מרכז המחקר והמידע של הכנסת, נובמבר 2020, עלות תלמיד בחינוך הממלכתי-חרדי הינה 21,804 ש"ח. עם זאת מדובר בזרם בהתפתחות ושיעור התלמידים בממ"ח הינו 3.8% בלבד מסך התלמידים בחינוך החרדי.
5. מסמך שמפרט את מארזי התכנון, הניהול וההיערכות הפדגוגית (מתנ"ה), מדי שנת לימודים, עבור מנהלי המחוזות, סגלי המפקחים, מנהלי מוסדות חינוך וגננות מהמינהל הפדגוגי.
6. "החברה הדתית-לאומית בנתונים: חלק ב: החינוך הממלכתי-דתי". אריאל פינקלשטיין, ינואר 2021.
7. נתוני "סקיפות בחינוך" לשנה"ל תשפ"ב.
8. מדד המחלק את תלמידי ישראל ל-5 קבוצות, בהתאם לצבר נתונים כגון השכלת הורים, רמת השכלה לנפש במשפחה, מקום מגורים וארץ לידה.

9. "נתוני שקיפות בחינוך" לשנה"ל תשפ"ב.
10. בתי הספר סווגו לפי גודלם בהתבסס על מחקרם של בלס ובלייך (2018): בבית ספר קטן לומדים עד 180 תלמידים; בבית ספר קטן עד בינוני לומדים 181-360 תלמידים; בבית ספר בינוני עד גדול לומדים 361-54 תלמידים; ובבית ספר גדול לומדים מעל 540 תלמידים.
11. "שקיפות בחינוך לצמצום פערים במערכת החינוך – תשפ"ב": מינהל כלכלה ותקציבים, משרד החינוך.
12. נתוני תשפ"ב (2022), וראו הערה 12.
13. "מעמד המורה בחברה הערבית בישראל בשנת תשפ"א. יצחק גילת. מכללת ליונסקי לחינוך, יוני 2021.
14. ראו את מאמרה של ד"ר מיכל טביביאן-מזרחי בפרסום זה.
15. "מחסור במורים" מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ינואר 2023.
16. "עובדי הוראה במערכת החינוך, תשפ"ד (2023/2024)". הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מרץ 2024.
17. "עובדי הוראה במערכת החינוך". הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, פברואר 2022.
18. המועצה להשכלה גבוהה, נתוני שני"ל תשע"ט 2018-2019, ונשים בהשכלה הגבוהה לשנה"ל תשפ"ב.
19. תרגום באתר מטח:
<https://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=7939>
20. ראו חוק לימוד חובה תש"ט-1949.
21. ראו חוק מוסדות חינוך תרבותיים-ייחודיים, התשס"ח-2008.
22. במסגרת העיבוד, חולקו כלל המוסדות לפי מעמד משפטי, מגזר ופיקוח. לאחר מכן, חולק המשתנה "סה"כ תקציב שכר ותשלומים" של כל קבוצה במשתנה "מספר התלמידים בפועל". חישוב זה בוצע בשל היעדר נתונים ברזולוציה הנדרשת בפרסומי משרד החינוך.
23. נתוני שקיפות בחינוך, תשפ"ב-2022

24. "הולכים עם הזרם: עשרות בתי ספר חרדים בוחרים לעבור לחינוך הממלכתי-חרדי". מרב סבר "ישראל היום". יולי 2024. <https://www.israelhayom.co.il/news/education/article/16012727>
25. "חוות דעת כלכלית נלווית להחלטת ממשלה תקציבים קואליציוניים 2023-2024". יונב גרדוס. מאי 2023
26. "החינוך החרדי והפיקוח עליו". משרד מבקר המדינה, דוח שנתי 70: משרד החינוך, 2020.
27. שלבי הלימוד במוסדות חינוך חרדיים כוללים לימודים יסודיים עד כיתה ח' ולאחר מכן מעבר לשיבה קטנה המקבילה לחטיבה עליונה, כך שלא מתקיים מודל מקביל לחטיבת ביניים בחינוך הממלכתי.
28. הוצאות ישירות הן אלו המשולמות ישירות לבתי הספר. הוצאות עקיפות כוללות רכישת ציוד (ספרים, מחברות, כלי כתיבה וכד'), וראו מחקר "הוצאה פרטית של משקי בית בעבור שירותי חינוך לתלמיד", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, פברואר 2022.
29. למידע נוסף ראו תרשים 4, "אוריינות קריאה - ממוצעי המדינות לפי ההוצאה על החינוך", מתוך מחקר הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) "אוריינות בקרב תלמידים בני 15 - מבט ישראלי, 2022

